

Magdalena Renata Bodyl

Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej – Państwowy Instytut Badawczy

ZMIANY NA RYNKU TYTONIU I WYROBÓW TYTONIOWYCH W POLSCE W LATACH 2001-2016

CHANGES IN THE MARKET OF TOBACCO AND TOBACCO PRODUCTS IN POLAND DURING THE YEARS 2001-2016

Słowa kluczowe: tytoń, wyroby tytoniowe, przemysł tytoniowy, uprawa tytoniu, papierosy

Key words: tobacco, tobacco products, cultivation of tobacco, cigarettes

JEL codes: Q13

Abstrakt. Celem artykułu jest przedstawienie zmian zachodzących w Polsce w produkcji tytoniu i wyrobów tytoniowych. Polska jest 25. producentem tytoniu na świecie i 4. w Unii Europejskiej, a także czołowym producentem wyrobów tytoniowych w Europie. Krajowy rynek tytoniu i wyrobów tytoniowych podlegał intensywnym przemianom. W ostatnich latach największy wpływ na funkcjonowanie rynku tytoniu i wyrobów tytoniowych w tym okresie miała integracja Polski z UE oraz reforma +ej polityki rolnej, prowadząca do likwidacji bezpośredniego wsparcia produkcji tytoniu oraz systematyczne zaostżanie polityki społecznej zniechęcającej do palenia papierosów. Pracochłonność uprawy tytoniu i wysokie koszty pracy sprawiają, że produkcja tytoniu w Europie jest mało konkurencyjna w stosunku do krajów rozwijających się, dysponujących wysokimi zasobami siły roboczej i sprzyjającymi warunkami klimatycznymi. Przetwórstwo tytoniu w Polsce jest w dużym stopniu uzależnione od importu surowca i nastawione jest na eksport wyrobów tytoniowych.

Wstęp

Tytoń to najczęściej uprawiana roślina na świecie, która nie ma zastosowania w produkcji żywności. Nikotyna zawarta w tytoniu jest substancją psychoaktywną, ma ona zdolność oddziaływania na ośrodkowy układ nerwowy i odpowiada za wystąpienie uzależnienia fizycznego. Surowcem do produkcji używki są liście *Nicotatum tabacum* L. (tytoniu szlachetnego) i *Nicotatum rustica* L. (tytoniu machorka z rodziny psiankowatych) [Rejewski 1992]. Tytoń w roku 2012 był uprawiany w co najmniej 124 krajach na świecie na powierzchni 4,3 mln ha. Zebrano 7,5 mln ton tytoniu, z czego 3,2 mln ton w Chinach, które są największym światowym producentem tej rośliny [Eriksen i in. 2015]. Światowe obroty handlowe tytoniem systematycznie rosną. Głównymi dostawcami tytoniu na rynek są kraje Ameryki Południowej, a importerami kraje Europy [Mieszkowska 2017].

Branża tytoniowa ma charakter globalny. Na rynku światowym działa 6 koncernów światowych oraz 40 mniejszych firm lub monopoli państwowych [Eriksen i in. 2015]. Światowa roczna produkcja papierosów wynosi 6 bln szt. W 2012 roku na świecie wyroby tytoniowe paliło 967 milionów osób powyżej 15. roku życia: 31% mężczyzn i 6% kobiet. Najwięcej palaczy żyje w krajach biednych i rozwijających się [Eriksen i in. 2015]. Polska jest 25. producentem tytoniu na świecie i 4. w Unii Europejskiej (UE) – po Włoszech, Bułgarii i Hiszpanii – oraz czołowym producentem wyrobów tytoniowych w Europie [FAOSTAT 2017]. W Polsce w 2014 roku [EUROSTAT 2017] papierosy paliło 21,9% osób powyżej 15. roku życia, w tym 27,8% mężczyzn i 16,6% kobiet. Średnio w 2014 r w UE-28 papierosy paliło 19,4% mieszkańców, 21,9% mężczyzn i 15,1% kobiet [EUROSTAT 2017].

Celem artykułu jest próba przedstawienia zmian zachodzących w Polsce w produkcji tytoniu i wyrobów tytoniowych, ze szczególnym uwzględnieniem lat 2001-2016.

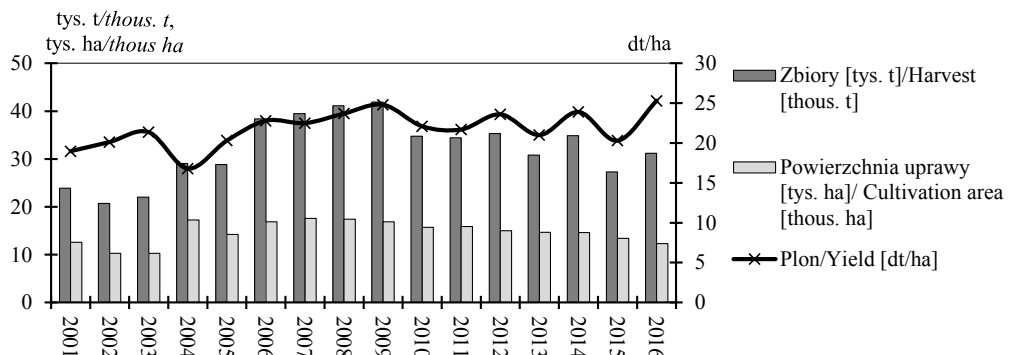
Materiały i metodyka badań

Analizy dokonano na podstawie danych GUS, Ministerstwa Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej i Ministerstwa Finansów. Wykorzystano literaturę z zakresu przedmiotu badań, bazy danych FAOSTAT, WHO, EUROSTAT oraz informacje dostępne na stronach internetowych. Zastosowano metodę opisową i porównawczą, analizę struktury i dynamiki produkcji tytoniu i wyrobów tytoniowych.

Produkcja tytoniu w Polsce

Uprawa tytoniu w Polsce jest rozmieszczona w pięciu rejonach, w których uprawia się odpowiednie typy użytkowe i odmiany tytoniu: lubelsko-podkarpackim, świętokrzysko-małopolskim, kujawsko-pomorskim, mazurskim oraz dolnośląskim. Podstawą rejonizacji uprawy tytoniu są kryteria przyrodnicze (warunki klimatyczne i glebowe) oraz zasoby siły roboczej. Gospodarstwa zajmujące się produkcją tytoniu wyposażone są w maszyny i urządzenia (zwłaszcza suszarnie) niezbędne do właściwego przygotowania surowca tytoniowego.

Zarówno powierzchnia upraw, jak i zbiory tytoniu w Polsce ulegały wahaniom. Największy areal tytoniu, wynoszący 59,5 tys. ha, odnotowano w 1976 roku, a najwyższe zbiory – 125,2 tys. t, w 1986 roku (plony z 1 ha wynosiły 24,9 dt/ha i były rekordowe). W latach 1970-1989 powierzchnia uprawy tytoniu wynosiła średnio 49 tys. ha, a średnia produkcja 89 tys. t. Od 1989 roku produkcja tytoniu zaczęła stopniowo obniżać się, na co w dużym stopniu miały wpływ problemy z wypłatami należności za dostarczony surowiec przez zakłady tytoniowe oraz ich prywatyzacja. W latach 1997-1999 wystąpił niewielki wzrost produkcji, po czym przez 3 lata produkcja zmniejszała się, osiągając najniższy poziom w okresie powojennym w 2002 roku (pow. 10,0 tys. ha, zbiory 20,7 tys. t) [GUS 2000-2016, FAOSTAT 2017]. Lata, w których wystąpiła najmniejsza produkcja surowca pokryły się z okresem przygotowawczym do akcesji z UE, co wywarło wpływ na ustalenie limitu produkcyjnego dla Polski. Wielkość limitu została określona na 37,9 tys. t. Pozytywne aspekty związane z zapewnieniem zbytu poprzez umowy kontraktacyjne, jak i dopłaty do produkcji przyczyniły się do ponownego wzrostu powierzchni upraw i produkcji surowca tytoniowego. Lata 2003-2008 charakteryzowały się znaczącym wzrostem arealu upraw i wielkości zbiorów tytoniu. W 2008 roku tytoń uprawiano na obszarze 17,4 tys. ha, czyli o 74% większym niż w 2002 roku. W latach kolejnych areal tytoniu stopniowo malał z powodu obniżającej się opłacalności tej produkcji i zmniejszających się kontraktów. Zbiory tytoniu w latach 2001-2016 średniorocznie wynosiły 32,1 tys. t. Najwyższe zbiory odnotowano w 2009 roku (41,9 tys. t), a najniższe w 2002 roku (27,3 tys. t). W 2016 roku zbiory były o 14% większe niż rok

Rysunek 2. Powierzchnia, zbiory i plony tytoniu w Polsce
 Figure 2. The area, production and yields of tobacco in Poland
 Źródło: opracowanie własne na podstawie [GUS 2000-2016]
 Source own study based on [GUS 2000-2016]

Tabela 1. Zmiany w uprawie tytoniu w Polsce w latach 2001-2016
 Table 1. Changes in tobacco production of tobacco in the years 2001-2016

Wyszczególnienie/ Specification	Zmiany w uprawie/ Changes in production		Średnia roczna dynamika/Average annual dynamics [%]
	2016	2001=100%	
Powierzchnia uprawy [tys. ha]/Cultivation area [thous. ha]	12,3	97,6	-0,2
Plony/Yields [dt/ha]	25,3	133,2	1,9
Zbiory [tys. t]/Harvest [thous. t]	31,2	130,5	1,8
Liczba plantatorów [tys.]/Number of farms [thous.]	8,5	63,0	-3,0
Średnia powierzchnia gospodarstwa/Average farm size [ha]	1,44	154,8	12,7

Źródło: opracowanie własne na podstawie [GUS 2000-2016]
 Source own study based on [GUS 2000-2016]

wcześniej i wyniosły 31,2 tys. t. Najwięcej, bo 18,3 tys. t (59%) tytoniu zebrano w województwie lubelskim. Powierzchnia uprawy tytoniu wahała się między 10,3 a 17,6 tys. ha, średnio 14,7 tys. ha. Ponad połowa zajętej przez tytoń powierzchni znajdowała się w województwie lubelskim. Województwami o znaczącym areale uprawy tytoniu były także podkarpackie, małopolskie i kujawsko-pomorskie (obliczenia własne na podstawie [GUS 2000-2015, 2000-2016]).

W ostatnich 15 latach plony tytoniu w Polsce wahały się w granicach 16,8-25,3 dt/ha, średnio 21,9 dt/ha (obliczenia własne na podstawie [GUS 2000-2015, 2000-2016]). Tytoń jest rośliną wrażliwą na warunki atmosferyczne, dlatego jego plony ulegają silnym wahaniom w zależności od pogody w poszczególnych latach.

Przetwórstwo tytoniu w Polsce

Przetwarzanie tytoniu ma charakter wielostopniowy. W pierwszej kolejności następuje wstępne przetwarzanie, tj. odżyłowanie, ustalenie wilgotności do dalszego przechowywania oraz fermentowanie i przygotowanie krajanki tytoniowej. W 2014 roku w Agencji Rynku Rolnego było zarejestrowanych 15 pierwszych przetwórców surowca tytoniowego. Łączne zdolności produkcyjne w zakresie pierwszego przetwarzania wynosiły 73 tys. t. Zdolności produkcyjne trzech największych zakładów stanowiły 80% zdolności produkcyjnych wszystkich zarejestrowanych zakładów pierwszego przetwórstwa.

Wytworzona krajanka podlega dalszej dystrybucji i przerobowi. Działalność gospodarcza w zakresie wytwarzania wyrobów tytoniowych jest działalnością regulowaną ustawą i wymaga wpisu do rejestru producentów wyrobów tytoniowych, prowadzonego przez Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi. Wykaz z 24.08.2016 roku obejmował 47 podmiotów [MRiRW]. Według wykazu moce produkcyjne deklarowanych podmiotów wynosiły 265,5 mld szt. papierosów, cygar i cygaretek oraz 171,8 tys. t tytoniu do palenia. Lokalizacja w Polsce fabryk światowych koncernów tytoniowych wytwarzających papierosy i tytonie do palenia stawia Polskę na czołowym miejscu w UE. Polska staje się centrum produkcji papierosów w UE, a jej pozycja może jeszcze wzrosnąć dzięki kolejnym dużym inwestycjom.

Wskutek procesów prywatyzacyjnych oraz inwestycji kapitałowych dokonanych ze strony światowych korporacji tytoniowych aktualna struktura polskiego rynku wytwarzania wyrobów tytoniowych jest zbieżna ze strukturą ogólnoswiatową. W Polsce obecne są wszystkie koncerny tytoniowe, z wyjątkiem China National Tobacco Corporation. Skoncentrowały one 99% produkcji papierosów konsumowanych w kraju. Udziały poszczególnych koncernów na polskim rynku sprzedaży papierosów kształtowały się w 2012 r. następująco: PMI – 38,2%, BAT – 26,6%, PM – 19,5%, JTI – 13,7%. Udziały innych wytwórców nie przekraczały 1% [Gwiadowski i in. 2013].

Od 20 lat produkcja papierosów w Polsce systematycznie zwiększa się, z wyjątkiem 2013 roku. W 2016 roku produkcja papierosów wyniosła 175,1 mld szt. i była o 2% większa niż rok wcześniej. Od 2001 do 2016 roku produkcja potroiła się, a średnia roczna dynamika wyniosła 5,3% (tab 3). Rosnąca produkcja papierosów spowodowała znaczący wzrost zapotrzebowania na tytoń. Zużycie krajowe tytoniu w sezonie 2015/2016 wyniosło 114,8 tys. t, w analizowanym okresie średnia roczna dynamika zużycia wyniosła 5,4%. Tylko około 20% surowca przetwarzanego w Polsce stanowi tytoń krajowy. Przemysł tytoniowy do produkcji mieszanek tytoniowych typu *american blend* używa tradycyjnych kompozycji tytoniu Virginia i Burley oraz odmian orientalnych, sprowadzanych z innych regionów świata. Tytoń produkowany w Polsce, ze względu na specyfikę klimatu, nie jest w stanie konkurować z naturalnymi walorami smakowymi tytoniów produkowanych w cieplejszych regionach świata. W latach 2001-2016 import tytoniu zwiększał się o 8,4% rocznie – z 32 tys. t w sezonie 2001/2002 do 117,4 tys. t w sezonie 2015/2016 (tab. 3).

Krajowa konsumpcja papierosów wykazywała spadkową tendencję. W 2016 roku spożycie wynosiło 56,4 mld szt. względem 72,3 mld szt. w 2001 roku, średniorocznie obniżało się o 1,6%. Spadkowy trend konsumpcji papierosów był przede wszystkim wynikiem wzrostu cen, spowodowanego wysoką akcyzą, a także promowanej w ostatnich latach mody na niepalenie oraz wprowadzeniem restrykcyjnych zakazów palenia w miejscach publicznych. Wzrasta jednocześnie zainteresowanie produktami substytucyjnymi – papierosami wytwarzanymi przez konsumentów samodzielnie z tytoniu do palenia oraz e-papierosami.

Nadwyżki w produkcji wyrobów tytoniowych są eksportowane. W latach 2001-2016 eksport wyrobów tytoniowych zwiększył się ponad 15-krotnie – z 8,4 do 128,4 mld szt., a średnia roczna dynamika wyniosła 19,9%. Eksport wyrobów tytoniowych pełni istotną rolę w bilansie handlu zagranicznego Polski. Od 2006 roku dodatnie saldo obrotów wyrobami tytoniowymi dynamicznie wzrasta, stanowiąc znaczną część nadwyżki w ogólnym bilansie obrotu artykułami

Tabela 2. Bilans tytoniu nieprzetworzonego
Table 2. The balance sheet of raw tobacco

Wyszczególnienie/ <i>Specification</i>	Bilans [tys. t]/ <i>Balance [thous. t]</i>			Średnia roczna dynamika/ <i>Average annual dynamics [%]</i>
	2001/2002	2015/2016	2001/2002 = 100%	
Zbiory/ <i>Production</i>	23,9	27,3	114,2	0,8
Import/ <i>Imports</i>	32,1	117,4	365,7	8,4
Zasoby ogółem/ <i>Total supplies</i>	56,0	144,7	258,4	6,1
Zużycie krajowe/ <i>Domestic consumption</i>	49,2	114,8	233,4	5,4
Eksport/ <i>Exports</i>	6,8	29,9	438,0	9,7

Źródło: opracowanie własne na podstawie [GUS 2000-2016, MF 2017]

Source own study based on [GUS 2000-2016, MF2017]

Tabela 3. Bilans papierosów w latach 2001-2016
Table 3. The balance sheet of cigarettes in the years 2001-2016

Wyszczególnienie/ <i>Specification</i>	Bilans [mld szt.]/ <i>Balance [bln peces]</i>			Średnia roczna dynamika/ <i>Average annual dynamics [%]</i>
	2001	2016	2001=100%	
Produkcja/ <i>Production</i>	80,7	175,1	217,0	5,3
Eksport/ <i>Exports</i>	8,4	128,4	1528,6	19,9
Import/ <i>Imports</i>	0,02	9,7	48500	51,0
Zużycie krajowe/ <i>Domestic consumption</i>	72,3	56,4	78	-1,64

Źródło: jak w tab. 2

Source: see tab. 2

rolno-spożywczy. W 2016 roku wartość eksportu wyrobów tytoniowych stanowiła 8,3% wartości eksportu produktów rolno-spożywczych (w porównaniu do 9,4% w 2015 roku). Wyższy udział odnotowano tylko w handlu mięsem i jego przetworami (20,7%), cukrem i artykułami cukierniczymi (9,5%) oraz zbożami i przetworami zbożowymi (9,0%). Udział tytoniu i papierosów w wartości importu wyniósł 4,2% (w porównaniu do 4,5% w 2015 roku) [Łopaciuk 2017].

Polska jest eksporterem wyrobów tytoniowych, głównie w postaci papierosów i cygar. Udział wartościowy papierosów w eksporcie sektora tytoniowego w 2016 roku wyniósł 86%. Dodatnie saldo wymiany handlowej tą grupą produktów w 2010 roku po raz pierwszy przekroczyło 1 mld euro i systematycznie rosło. W 2016 roku saldo wartościowe po raz pierwszy od 15 lat obniżyło się, wyniosło 1607,9 mln euro (o 12,5% mniej niż w 2015 roku). Wyeksportowano 128,4 mld szt. papierosów (o 1% mniej niż rok wcześniej), co stanowiło 73% produkcji i przywieziono 9,8 mld szt. papierosów. Pod względem ilościowym wyeksportowano ponad 13-krotnie więcej papierosów niż zaimportowano. Wartość eksportu zmalała o 11% – do 1732,7 mln euro, a importu wzrosła o 16% – do 124,9 mln euro [Bodył 2017].

Podsumowanie

Rynek tytoniu i wyrobów tytoniowych w Polsce w latach 2001-2016 podlegał intensywnym przemianom. Największy wpływ na jego funkcjonowanie miała integracja z UE. Istotny wpływ wywarła także reforma WPR, prowadząca do likwidacji bezpośredniego wsparcia produkcji tytoniu, rosnące obciążenie tytoniu i wyrobów tytoniowych akcyzą oraz podejmowanie działań edukacyjnych zniechęcających do palenia tytoniu.

Pracochłonność uprawy tytoniu i wysokie koszty, przede wszystkim pracy, sprawiają, że produkcja tytoniu w Europie jest mało konkurencyjna w stosunku do krajów rozwijających się, dysponujących wysokimi zasobami taniej siły roboczej, a przy tym bardziej sprzyjającymi warunkami klimatycznymi.

Zmiany obserwowane na rynku tytoniu w starych państwach członkowskich, zachodzące pod wpływem odłączania płatności od produkcji, a związane ze znaczną redukcją upraw tytoniu, dają podstawę do stwierdzenia, że redukcja upraw tytoniu wystąpi również na terenie Polski.

Polski przemysł tytoniowy od lat 90. XX wieku podlegał silnej koncentracji oraz modernizacji. Obecnie należy do najnowocześniejszych w Europie i na świecie.

Przetwórstwo tytoniu w Polsce jest w dużym stopniu uzależnione od importu surowca i nastawione na eksport wyrobów tytoniowych. Wysoki import surowca wynika z zapotrzebowania przemysłu na specyficzne cechy tytoniu, jakich w Polsce nie udaje się uzyskać. Eksport wyrobów tytoniowych pełni istotną rolę w bilansie handlu zagranicznego Polski. W 2016 roku wartość eksportu wyrobów tytoniowych stanowiła 8% wartości eksportu produktów rolno-spożywczych.

Krajowa konsumpcja papierosów wykazuje tendencję spadkową, co jest wynikiem wzrostu cen (spowodowanego głównie wysokim udziałem podatków), wprowadzeniem restrykcyjnych zakazów palenia oraz rosnącą świadomością prozdrowotną.

Literatura/Bibliography

- Bodył Magdalena. 2017. Handel zagraniczny tytoniem i wyrobami tytoniowymi (Foreign trade in tobacco and tobacco products). *Rynek Wyrobów Tytoniowych. Stan i Perspektywy* 5: 20-26.
- Eriksen Michael, Judith Mackay, Neil Schluger, Farhad Islami Gomeshtapeh, Jeffrey Drope. 2015. *The Tobacco atlas*. Atlanta: American Cancer Society.
- EUROSTAT. 2017. Database http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=hlth_ehis_sk1e&lang=en
- FAOSTAT. Database FAO. <http://www.fao.org/faostat/en/#data/QC>, dostęp czerwiec 2017.
- GUS. 2000-2015. *Rocznik statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej* (Statistical Yearbook of the Republic of Poland). Warszawa: GUS.
- GUS. 2000-2016. *Rocznik statystyczny rolnictwa* (Statistical Yearbook of Agriculture). Warszawa: GUS.

- GUS. 2005-2016. *Użytkowanie gruntów i powierzchnia zasiewów* (Land use and sown area). Warszawa: GUS.
- Gwiazdowski Robert, Andrzej Barna, Marek Wepa, Renata Marchewka. 2013. *Skutki wdrożenia dyrektywy tytoniowej* (The effects of the implementation of the tobacco directive). Warszawa: Centrum im. Adama Smitha.
- Łopaciuk Wiesław. 2017. Ogólna ocena handlu zagranicznego produktami rolno-spożywczymi (Overall rating of foreign trade in agri-food products). *Handel Zagraniczny Produktami Rolno-Spożywczymi* 45: 7-16.
- Mieszkowska Lucyna. 2017. Światowy rynek tytoniu i wyrobów tytoniowych (The global market for tobacco and tobacco products). *Rynek Wyrobów Tytoniowych. Stan i Perspektywy* 5: 6-14.
- MF (Ministry of Finance). 2017. *Bazy danych Centrum Analitycznego Administracji Celnej CAAC* (Database of the CAAC Customs Analytical Center). Warszawa: Ministerstwo Finansów.
- MRiRW (Ministry of Agriculture and Rural Development). 2014. *Rejestr producentów wyrobów tytoniowych* (Register of producers of tobacco products). Warszawa: Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, <https://bip.minrol.gov.pl/Rejestry-i-Wykazy/Rejestry/Rejestr-producentow-wyrobow-tytoniowych2>, dostęp czerwiec 2017.

Summary

Poland is the 25th largest tobacco producer in the world and 4th in the European Union and the leading tobacco producer in Europe. The domestic market of tobacco and tobacco products was subject to intense transformations. In recent years the greatest impact on the tobacco industry and tobacco market products was the integration with the European Union as so the Common Agricultural Policy reforms which was leading to the elimination of direct support for tobacco production and the systematic tightening up of social policies that discourage cigarette smoking. Due to high cost of production as well as labour intensity of tobacco growing, tobacco production in Europe is hardly competitive compared to developing countries with vast resources of cheap labour and favorable climatic. The processing of tobacco in Poland is leargely dependent on import of raw materials and is aimed at export of tobacco products. The aim of the article is to present changes occurring in Poland in the production of tobacco and tobacco products.

Adres do korespondencji
dr inż. Magdalena Renata Bodył (orcid.org/0000-0002-6491-961X)
Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej – PIB
ul. Świętokrzyska 20, 00-002 Warszawa
e-mail: magdalena.bodył@ierigz.waw.pl